

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ (В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»)

Звагельський В.Б., *доцент*
Сумський державний університет

Серед важливих проблем історії України доби середньовіччя поважне місце посідають питання історичної географії Північно-Східного Лівобережжя. Особливої актуальності вони набувають у зв'язку з дослідженням “Слова о полку Ігоревім”. Зокрема, остаточно нез'ясованим залишається маршрут сіверських полків під керівництвом князя Ігоря Святославича у Половецький Степ навесні 1185 р.

Крім “Слова”, ці події досить детально описані в Іпатіївському та Лаврентіївському літописах, “Истории Российской” В. М. Татищева. Зазначені твори є основним і фактично єдиним комплексом писемної інформації про цей похід. Втім вагомим додатковим джерелом стосовно географічних реалій у даному регіоні є археологічні матеріали та інформація пізньосередньовічних джерел.

У зв'язку з дослідженням подій походу Ольговичів 1185 р. за останні два століття виник цілий напрямок гуманітарних досліджень, який дістав дещо умовну назву “Словознавство”. Його надбанням є з'ясування багатьох спірних питань, розкриття деяких “темних” місць “Слова о полку Ігоревім”. Втім, низка історико-географічних проблем ще залишається слабо розробленою, а деякі взагалі далекі від розв'язання. До таких кардинальних проблем, які безпосередньо пов'язані з походом, належить локалізація географічних об'єктів, зокрема Шеломяні, річок Сальниці, Сюурлія та Каяли.

Так, стосовно власне маршруту сіверських полків існує кілька версій. Згідно поглядів одних вчених, з Путивля русичі рухалися Бакаєвим шляхом (поміж верхів'їв Сули та верхніми течіями Псла і Ворскли), або, на думку інших, - Лосицькою дорогою (через середні течії Псла та Ворскли) з виходом у районі сучасних Харкова або Белгорода на Муравський шлях. Далі думки вчених теж розходяться. Одні вважають, що

перетнувши Муравський шлях північніше Харкова наші полки рушили на південь суходолом між Сіверським Донцем та Осколом, тобто старим Ізюмським шляхом. Інші, - що рух був спрямований на південний схід до району Середнього та Нижнього Дону.

Більшість дослідників визначають район м. Ізюм одним з головних реперів на траверзі маршруту русичів, що дає можливість досить точних розрахунків подальшого руху до Каяли. Головним аргументом такої точки зору є те, гору Кременець, розташовану у Ізюмі, ідентифікують з Шеломянем “Слова о полку Ігоревім”. Проте, така застаріла ідентифікація страждає штучністю і зовсім позбавлена логічної прив’язки до розташування кордонів між Руссю і Степом у цьому регіоні наприкінці XII ст. Шеломянь, згідно тексту “Слова” мав знаходитися безпосередньо на кордоні або зовсім поруч з ним (згадаємо: “О, Руськая земля, уже за Шеломянем еси”). Невипадково Б. О. Рибаків намагався прив’язати Шеломянь до відрізка Муравського шляху західніше Харкова де саме і пролягав у той час умовний кордон зі Степом. Згідно іншої версії Шеломянь слід ототожнювати з відомою пам’яткою скіфського часу Більським городищем - містом Гелоном Геродота.

Таким чином, усі подальші розрахунки слід корегувати, виходячі з місця локалізації Шеломяні. Тут знову є проблема, адже за логікою руху десь неподалік мала знаходитися р. Сальниця яку не вдається відшукати на картах і яка згадується окрім походу Ігоря 1185 р. ще й у зв’язку з походом Мономаха у 1111 р. Цю річку вчені теж локалізують у двох місцях. Від неї сіверські полки рушили до річок Сюрлій та Каяла.

Прив’язка Каяли до однієї з існуючих річок - теж є важливою проблемою, оскільки нині такої назви не існує. Схожість лише назви зі схожими гідронімами (Калка, Каялі-Берт, Кальміус, Кальчик та ін.), враховуючи кількість останніх, призводить до відпрацювання цілої низки нових гіпотез та версій, часто надуманих та фантастичних. Окрім цього, слід враховувати, що місцезнаходження Каяли має чітко узгоджуватися з маршрутом, який і сам, як вже йшлося, перебуває у гіпотетичному стані і потребує подальших розробок.

Окрім власне походу князя Ігоря, не все вирішено також із реаліями, пов'язаними з відповідним ударом ханів Гзи і Кончака, коли вони після перемоги на Каялі вдерлися на Посулля та Посеймя. У контексті цих подій у джерелах фігурують назви двох міст Пліснеськ і Римів, локалізації яких теж далекі від розв'язання.

Пліснеськ локалізується багатьма дослідниками на Правобережжі (нині городище біля с. Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл.) або на околиці Києва. Обидві ці версії (особливо перша) абсолютно не узгоджуються з географією походу Ігоря Святославича і маршрутом рейдів половців у Посулля та Посеймя. Фонетична схожість з шуканими назвами (хутір Пліснесько біля с. Підгірці та урочище Плиске у Києві) не може бути вагомим фактором самим по собі, оскільки маємо десятки схожих назв на теренах Східної Європи. Головним у цій ситуації є лише історико-географічний чинник - Пліснеськ має бути розташованим у місцях безпосередньо пов'язаними з аналізованими подіями.

Стосовно Римова нині існують 5 варіантів локалізації: м. Ромни на Сумщині, с. Римарівка неподалік Гадяча, городище біля с. Буримка у пониззі Сули, біля р. Самоткань правої притоки Дніпра неподалік Дніпропетровська, городище Гочево у верхів'ях Псла на Курщині. Усі ці версії мають своїх прихильників і певну аргументацію. Але дослідження останніх десятиліть, коли у силу нових досягнень в питаннях історико-географічних реалій регіону з'ясовується, що шлях половців, очолюваних Кончаком, скоріш за все, пролягав Лосицькою дорогою. У такому випадку локалізацію Римова у пониззі Сули та на Правобережжі слід виключити. Не відповідає політичній ситуації і пропонований варіант розташування міста у верхів'ях Псла. Справа у тому, що ця територія входила до складу Курського князівства, тобто до Сіверської землі, з князем якої Ігорем Святославичем у Кончака були цілком мирні, якщо не сказати дружні (через рік вже й родинні), стосунки. Таким чином залишається давня локалізація, запропонована майже 200 років тому М. М. Карамзіним, лише з деякими уточненнями. Римів слід ототожнювати не обов'язково саме з Ромнами, а, дуже вірогідно, з одним з городищ, розташованим у цьому

регіоні.

Таким чином, доходимо висновку - низка проблемних питань, пов'язаних з історико-географічними реаліями "Слова о полку Ігоревім" поступово вирішується, інші ж потребують подальшої розробки з урахуванням матеріалів археології, пізньосередньовічних писемних джерел та топоніміки.